

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

De Nieuwe Bijbelvertaling en de stijl van de geschriften van het Nieuwe Testament

Jonge, H.J. de

Citation

Jonge, H. J. de. (2006). De Nieuwe Bijbelvertaling en de stijl van de geschriften van het Nieuwe Testament. In . MBG, Heerenveen. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/5242>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/5242>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Ambacht en Wetenschap

Elf wetenschappers over
De Nieuwe Bijbelvertaling

Onder redactie van:

Rieuwerd Buitenwerf
Jan Willem van Henten
Nelleke de Jong-van den Berg

Ambacht en Wetenschap
Elf wetenschappers over De Nieuwe Bijbelvertaling

Onder redactie van:
Rieuwerd Buitenwerf
Jan Willem van Henten
Nelleke de Jong-van den Berg

ISBN [10] 90-6126-886-9
ISBN [13] 978-90-6126-886-4
NUR 703
Trefw.: bijbelwetenschappen

Omslagontwerp: Geert de Koning

© 2006 UITGEVERIJ NBG - HEERENVEEN
Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij NBG is onderdeel van Uitgeversgroep Jongbloed te Heerenveen

www.jongbloed.com

begin. De oertekst is er nu. Het Nederlands is gezuiverd van alle hebraïsmen, arameïsmen (als zoiets bestaat) en graecismen, de begrijpelijkheid van de teksten wordt door niets meer vertroebeld. Maar nu moeten we aan de stijl gaan werken. Niet meteen, maar heel geleidelijk aan, stukje bij beetje, we hebben geen haast. Ik wil het hele spectrum van het moderne Nederlands in de NNBV, de *Nog Nieuwere Bijbelvertaling*, van platte spreektaal tot moderne poëzie, van André Hazes tot Lucebert of voor mijn part Ilja Pfeijffer, maar ook van wat archaisch taalgebruik zijn we niet vies: De Genestet, Ten Kate, Couperus (denk aan de mogelijkheden die diens taalgebruik in bij voorbeeld *De berg van licht* of *Iskander* bieden), Adriaan Roland Holst, Marsman. Daarbij natuurlijk het nodige Vlaams, van Hugo Claus tot Dimitri Verhulst. Ik wil het er allemaal in, maar wel op de juiste plaats natuurlijk, zodat een verzameling teksten die in drie talen in vele stijlen in de loop van minstens duizend jaar zijn ontstaan, wordt omgezet in alle registers en stijlen die het Nederlands van de laatste honderd jaar maar te bieden heeft.

Als huiswerk om vast een klein beginnetje te maken, geef ik u de laatste verzen van Sefanja 1:17-18 mee, een van de kleine profeten:

Ik zal de mensen angst aanjagen,
ze zullen rondlopen als blinden,
want ze hebben tegen de HEER gezondigd.
hun bloed wordt vergoten als was het maar stof,
Hun vlees zal tot straatvuil vergaan.
Goud noch zilver kan hen redden
als de toorn van de HEER hen treft,
als het vuur van zijn woede de aarde verteert
en hij al haar bewoners een gruwelijk einde bereidt.

Het is al mooi, maar het kan volgens mij nog veel mooier, als we maar al onze taalkundige krachten verenigen en onze taalkundige remmingen opzijzetten. En als iedereen eraan meewerkt. De NNBV moet een project zijn waaraan het hele Nederlandse volk zijn bijdrage levert.

De Nieuwe Bijbelvertaling en de stijl van de geschriften van het Nieuwe Testament

Henk Jan de Jonge

Over stijl als eigenschap van geschreven of gesproken taal is in de tijd waarin de geschriften van het Nieuwe Testament ontstonden veel geschreven.¹ Stijl was namelijk één van de vijf onderdelen van het onderwijs in de welsprekendheid. Die vijf onderdelen waren: 1. het vinden van het onderwerp en de stof die men moest brengen, 2. de indeling en organisatie van de stof, 3. de stijl, 4. de voordracht of presentatie en 5. het memoriseren. Leraren in de retorica kwamen dus geregeld over stijl te spreken en te schrijven; niet alleen om aanwijzingen op het gebied van stijl te geven, maar ook om bestaande literatuur stijlkritisch te beoordelen. Belangrijke auteurs over stijl zijn bijvoorbeeld Cicero in zijn *Orator* uit 46 voor Christus en Dionysius van Halicarnassus, werkzaam in Rome ten tijde van Augustus en schrijver van onder meer een studie over Demosthenes en een boek *Over de onderlinge schikking van woorden*. Verder moeten genoemd worden het werk *Over stijl* (*Peri hermêneias*, ook wel vertaald met *De juiste woorden*) van een verder onbekende Demetrius, uit de eerste eeuw voor of na Christus en de verhandeling *Over het verhevene* (*Peri hupsous*) van een onbekend auteur uit de eerste eeuw na Christus.

Als we over stijl in het Nieuwe Testament willen spreken,² zullen we rekening moeten houden met wat deze theoretici over stijl hebben gezegd. We moeten ons hoeden voor het idee dat de nieuwtestamentische geschriften zo ver afstaan van wat in de retorica over stijl werd geleerd, dat deze geschriften als geïsoleerd van de overige Griekse letterkunde worden beschouwd, of met de joodse apocriefen en pseudepigrafen tot een aparte categorie worden gemaakt. Wetenschap wil begrijpen. En begrijpen kunnen we in de bijbelwetenschap alleen door te vergelijken, door overeenkomsten en verschillen tussen ons onderzoeksobject en vergelijkbare objecten op te sporen. Dat kan alleen als we vooraf bereid zijn tussen die objecten een fundamentele eenheid aan te nemen. Paulus trok de wereld in

in de veronderstelling dat hij met zijn Grieks in principe begrepen kon worden. Zo moeten ook wij bereid zijn, de vroegchristelijke geschriften in principe als deel van de Griekse literatuur te zien en ze daarvan niet isoleren. Dat impliceert dat we de in het Nieuwe Testament opgenomen geschriften op het punt van stijl wel degelijk moeten vergelijken met de opvattingen van de toenmalige leraren in retorica en stijlleer. Zodra joden en christenen Grieks spreken en schrijven, behoren ze tot de Griekse cultuur. Zodra ze zich in het Grieks uitdrukken, moeten ze keuzen maken: woorden kiezen, woorden rangschikken, naamvallen en modi kiezen, zinnen vormen, lang of kort, onderschikkend of nevenschikkend. Kortom: ze doen aan stijl. Misschien heel zorgeloos en gebrekkig naar de maatstaven van de stijltheoretici, maar andere normen zijn er niet. Onnodig te zeggen dat oordelen die voortvloeien uit beoordeling aan de hand van die normen slechts taalhistorisch van aard zijn; het zijn geen waardeoordelen van morele aard.

In welk perspectief komt het Nieuwe Testament te staan wanneer het bezien wordt uit het oogpunt van de toenmalige theoretici van de stijl? Laten we de vier bovengenoemde auteurs als leidraad gebruiken: Cicero, Dionysius van Halicarnassus, Demetrius en de auteur van *Over het verhevene*.

1 Cicero

Cicero onderscheidt in zijn *Orator*, overeenkomstig een dan al bestaande traditie, drie stijlen: de verheven stijl, de middelste stijl en de eenvoudige of lage stijl.³ De verheven of grootse stijl is krachtig en emotioneel en vertoont veel goed opgebouwde volzinnen (periodes) waarin een zorgvuldige verdeling en een precies evenwicht zijn aangebracht tussen de delen van de hoofdzin en de bijzinnen. Deze stijl gebruikt effectvolle figuren, zoals retorische vragen en exclamaties. Hij dient om emoties op te wekken. De middelste stijl is glad verlopend en sierlijk en gebruikt graag metaforen. Hij dient om te behagen. Voor ons is de eenvoudige stijl echter het meest van belang. Cicero karakteriseert hem als 'laag' (*humilis*), 'zwak' of 'eenvoudig' (*tenuis*) en 'onopvallend' of 'niets bijzonders' (*summissus*). In onderscheid tot de twee andere stijlen volgt de eenvoudige stijl het dagelijks taalgebruik. Hij streeft niet naar een bepaalde ritmiek

in de opeenvolging van lange en korte lettergrepen. Ook vertoont hij geen perioden, maar bedient zich van korte zinnestelsels, *cola* (Grieks *kôla*), eenheden van zo'n vier à vijf woorden. Het op elkaar stoten van een klinker aan het eind van een woord en een klinker aan het begin van het direct volgende woord (*hiatus*) wordt niet vermeden. Er wordt weinig gebruikgemaakt van metaforen, archaïsmen en andere stijl- of gedachtefiguren. Klankfiguren worden helemaal vermeden.

Men zou op het eerste gezicht denken dat veel in het Nieuwe Testament wel tot die eenvoudige stijl gerekend kan worden. Dat geldt misschien inderdaad voor stukjes in het reisverhaal van Paulus in Handelingen. Maar het meeste van het Nieuwe Testament voldoet toch zelfs niet aan de normen van de eenvoudige stijl. Daarin moet namelijk nog altijd een zekere elegantie, een zekere bevalligheid waarneembaar blijven. En vooral moet ook in de eenvoudige stijl de taal zuiver zijn: zuiver Grieks, helder en duidelijk geformuleerd.

Het criterium zuiverheid vormt voor het Nieuwe Testament een groot probleem. Ten eerste wemelt het hier van de semitismen, meestal spontaan en onwillekeurig, soms ook bewust. Ten tweede vertonen de geschriften van het Nieuwe Testament dikwijls grammaticale onvolkomenheden, zoals anakoloeten, incongruentie tussen bijvoeglijke naamwoorden en de zelfstandige naamwoorden waarbij ze horen, incongruentie tussen deelwoorden en de woorden die deze participia zouden moeten regeren. Een ander voorbeeld is het ongebruikelijk ruime gebruik van *constructions ad sensum*, zinsconstructies die gebaseerd zijn op de betekenis van de gebruikte woorden in plaats van op de grammaticale vorm, zoals in Matteüs 21:8: *ho pleistos ochlos estrôsan heautôn ta himatia*, woordeel 'de zeer talrijke menigte spreidden hun kleren uit'. Ook in Handelingen komen ernstige anakoloeten voor; aan Handelingen 10:36-38 bijvoorbeeld is syntactisch geen touw vast te knopen. Ten derde komen er in het Nieuwe Testament tal van woordverbindingen voor die geen acceptabel Grieks zijn, zoals *huios tou anthrôpou*, 'Mensenzoon', en *ho logos sarx egeneto*, 'het Woord is vlees geworden' (Joh. 1:14). Ten vierde liggen woordkeus (zoals het frequente *lalein* voor 'spreken', *ôtarion* voor 'oor' en *krabbatos* voor 'bed'), verbuiging van zelfstandige naamwoorden (*esthêsesin*, met verdubbelde uitgang van de dativus, Hand. 1:10) en vervoeging van

werkwoorden (steeds *exedeto* in plaats van *exedoto*, Marc. 12:1; Mat. 21:33; Luc. 20:9) vaak op het niveau van onverzorgde spreektaal. Ten vijfde is het gebruik van het praesens historicum in de verhalende boeken frequenter dan in zelfs een eenvoudige literaire stijl aanvaardbaar is.

Veel in het Nieuwe Testament laat aan duidelijkheid te wensen over ten gevolge van gebrekkig of onbevredigend gebruik van taalmiddelen. Men denke aan de talrijke genitiefverbindingen bij Paulus waarvan de precieze betekenis onhelder is. Men denke aan de onduidelijkheid die de evangelist Johannes telkens laat bestaan over waar in de redevoeringen van Jezus de directe rede eindigt en de uiteenzetting van de evangelist zelf begint. Denk aan de omstreden vraag of in Johannes 6 op de eucharistie gezinspeeld wordt en zo ja, hoe. Denk aan de vele onduidelijkheden in de proloog van Handelingen, die onder meer tot gevolg hebben dat sommigen vers 4, anderen vers 8 en nog anderen vers 14 als eind van deze inleiding beschouwen. Blijkbaar slaagt Lucas er niet goed in, duidelijk te maken waar zijn proloog eindigt en zijn verhaal begint. Of denk aan de onhelderheid van een beeld als 'het rad van de geboorte' in Jakobus 3:6. Dikwijls treden onverwachte wisselingen van subject op, die de helderheid van het verhaal niet vergroten; zo bijvoorbeeld in Matteüs 21:46, waar het verbum *eichon*, 'zij hielden (hem voor een profeet)' niet hetzelfde subject heeft als 'zij vreesden' in de direct voorafgaande hoofdzin. Bekend is het probleem van 1 Korintiërs 15:25, waar onduidelijk is wie nu eigenlijk wiens vijanden onder wiens voeten legt.

Voorals Lucas stelt zijn lezer nogal eens voor raadsels. Dat gebeurt al meteen in de proloog tot zijn evangelie (1:1-4). Waarom zou juist zijn boek de goede volgorde hebben en de lezer een betrouwbaarder verslag bieden dan vroegere auteurs? Daarvoor had hij over informatie moeten beschikken onafhankelijk van de hem bekende bronnen en de traditie waarop die rusten. Maar in plaats van zich op onafhankelijke informatie te beroepen, zegt Lucas bestaande vertellingen en hun bronnen te zijn nagegaan. Deze aanpak kan niet de verhoogde betrouwbaarheid opleveren die hij claimt. Het betoog klopt niet. Wat bedoelt Lucas met het slot van de gelijkenis van de verloren zoon, waar de oudere broer klaagt over de voorkeursbehandeling die de teruggekeerde zoon ten deel valt (15:25-32)? De

gelijkenis van de barmhartige Samaritaan moet dienen om duidelijk te maken wie de naaste is die men moet liefhebben (10:29), maar geeft in werkelijkheid antwoord op een heel andere vraag, namelijk met welk gedrag men de naaste liefheeft: door hem te negeren of hem te helpen (10:36-37). Lucas slaagt er niet in het verhaal goed te laten aflopen. En de gelijkenis van de onrechtvaardige rentmeester is niet te begrijpen zoals ze er staat (16:1-9) doordat essentiële informatie ontbreekt. Al die onduidelijkheid doet afbreuk aan de stijl.

Nu kent Cicero behalve de drie stijlen van proza ook een niveau van taal dat beneden de eenvoudige stijl valt: dat van het gewone, spontane, niet verzorgde, dagelijks taalgebruik. We zullen moeten besluiten dat, naar de maatstaven van Cicero, het meeste van de geschriften in het Nieuwe Testament gerekend moet worden tot dit gebied onder het niveau van de eenvoudige stijl. Dit moet een van de redenen zijn waarom het Nieuwe Testament in geschiedenissen van de Griekse literatuur vaak ontbreekt, zoals in *The Cambridge History of Classical Literature: The Hellenistic Period and the Empire*.⁴

2 Dionysius van Halicarnassus

Wenden wij ons nu tot Dionysius van Halicarnassus, werkzaam te Rome in de tijd van Augustus. Ook hij onderscheidt drie prozastijlen: de verheven stijl, de middelste stijl en de eenvoudige stijl. Hij beschrijft deze stijlen in zijn traktaat over Demosthenes.⁵ De verheven stijl, waarin Thucydides en Gorgias schreven, en de middelste stijl, waarvan Demosthenes de beste vertegenwoordiger is en Plato en Isocrates iets minder goede, kunnen we hier buiten beschouwing laten. Ze voldoen aan hoge stilistische eisen. Interessanter voor ons is Dionysius' eenvoudige stijl: de *lexis litê* ('gewoon, niet bijzonder') *kai afelês* ('en simpel'). Die lijkt, zegt Dionysius, op de gewone, niet verzorgde taal van alledag, gebruikt in de dagelijkse conversatie, de *idiôtês logos*, maar gebruikt in een redevoering of verhandeling is die taal natuurlijk toch enigermate gestileerd. Deze eenvoudige taal wordt volgens Dionysius veel gebruikt in allerlei wetenschappelijke vakliteratuur: lokale geschiedschrijving, natuurfilosofie, moraalfilosofie en filosofische dialogen. Hier hebben we het zogenaamde *Fachprosa* waarmee volgens Lars Rydbeck (1967, zie literatuurlijst)

veel van het Nieuwe Testament te vergelijken zou zijn. Maar we moeten wel bedenken dat Dionysius de schriftelijke taal in de eenvoudige stijl nog wél onderscheidt van de alledaagse spreektaal, de *idiôtês logos*. Veel van het Nieuwe Testament zal voor Dionysius beneden het niveau van zijn 'gewone en simpele stijl' hebben gelegen, buiten het terrein van de erkende literatuur. Geschriften waarin de woorden niet zo waren geschikt dat bepaalde combinaties van metrische voeten en van korte en lange lettergrepen voor een bevredigend effect zorgden, hield Dionysius zonder meer voor 'inferieur' (*tapeinai*), 'slap' of 'krachteloos' (*katakeklastmenai*), 'ontoonbaar' (*aischunê*) en 'misvormd' (*amorfia*).⁶ Te vrezen valt dat het meeste van het Nieuwe Testament onder dit oordeel van Dionysius zou zijn gevallen, had hij dat gekend, ook 1 Korintiërs 13 en Romeinen 8:31-39.

3 Demetrius

Een wat minder veeleisend stijlcriticus is Demetrius in zijn *Over stijl* (*Peri hermêneias*, ook wel vertaald als *De juiste woorden*).⁷ Demetrius schreef dit werk in de eerste eeuw voor of na Christus, we weten niet waar. Demetrius onderscheidt vier stijlen: 1. de grootste stijl (*megaloprepês*), 2. de vloeiende of elegante stijl (*glafuros*), 3. de sobere stijl (*ischnos*) en 4. de krachtige of heftige stijl (*deinos*). Het is Demetrius' these, dat elk van die vier stijlen gerealiseerd wordt door een bepaalde combinatie van woordkeus, woordschikking en onderwerp. Door verschillende combinaties van deze elementen ontstaan niet alleen de verschillende stijlen, maar ook wisselingen in stijl binnen één werk. Elke stijl heeft erbij passende stijlfiguren, maar de meeste stijlfiguren kunnen in diverse stijlen gebruikt worden.

Men zou na lezing van Demetrius snel geneigd kunnen zijn de schrijvers van het Nieuwe Testament onder te brengen bij zijn zogenaamde sobere stijl. Dit is echter voor de meeste stukken van het Nieuwe Testament toch niet mogelijk. Dat komt doordat Demetrius de uitgesproken opvatting heeft, dat in elke stijl een goede afstemming moet plaatshebben tussen het onderwerp, de woordkeus en de woordschikking. Welnu, van de meeste onderdelen van het Nieuwe Testament is het onderwerp typisch een verheven onderwerp. In

Paulus bijvoorbeeld is het veelal de bemoeienis van God met de mens die hij voor eeuwig redden wil door de dood en opstanding van zijn gevormd vertegenwoordiger in deze wereld, Jezus Christus. Dit is typisch een groots en verheven onderwerp. Maar de woordkeus en de woordschikking bij Paulus hebben maar zelden iets verhevens. Daar komt bij dat Paulus maar weinig perioden gebruikt en zeker niet de perioden die volgens Demetrius bij een verheven onderwerp en stijl passen. Demetrius zou over de geschriften van het Nieuwe Testament ongetwijfeld oordelen dat ze niet welke acceptabele stijl dan ook vertonen, maar een mislukte stijl. De mislukte vorm van de sobere stijl noemt Demetrius de 'dorre' stijl (*xêros*, 'droog' of 'dor', § 236-238). Een droge of dorre stijl ontstaat volgens Demetrius, wanneer men een groots onderwerp met banale en te eenvoudige woorden behandelt, in plaats van met hooggestemde bewoordingen. Typisch mislukte stijl is het ook, als bij een groots onderwerp een zin plotseling afgebroken wordt en niet vloeiend uitloopt. Men denkt hierbij onwillekeurig aan Marcus 16:9, het abrupte slot van het evangelie.

Kortom, voor Demetrius zal een stijl als die van de nieuwtestamentische geschriften nog wel net binnen zijn gezichtsveld zijn gevallen, maar hij zal hem beoordeeld hebben als tekortschietende en mislukte stijl en als beneden peil.

4 Over het verhevene

Ten slotte nog over de verhandeling *Over het verhevene* (*Peri hupsous*), waarvan de auteur onbekend is.⁸ Het stamt waarschijnlijk uit de eerste eeuw na Christus. Het gaat alleen over de vraag, hoe men de verheven stijl kan realiseren, de stijl die de hoorder of lezer vervoert, hem verheft en indruk maakt. Daarvoor zijn sublieme ideeën nodig, echte emotie, een edele uitdrukkingwijze, de juiste woordkeus, woordschikking en zinsvorming, en een goed gebruik van welgekozen gedachte- en stijlfiguren. Het werk *Over het verhevene* handelt uitsluitend over de verheven stijl, maar de auteur kent ook lagere stijlniveaus. Hij noemt een 'vloeiende' stijl (*glafuros*), die elegant kan zijn en onberispelijk, maar iets anders is dan de verheven stijl (33:5; vergelijk 10:6). Daarnaast vermeldt hij als tegengestelde van de verheven stijl een stijl die hij karakteriseert als 'armzalig en

lelijk' (*tapeinos kai aschêmon*, 43:6). Deze stijl vertoont steeds het omgekeerde van de karakteristieken van de verheven stijl. De auteur spreekt ook van het taalgebruik 'uit het gewone dagelijks leven' (*ek tou koinou biou*, 31:1) en van de spreektrant van 'de ongeletterde' die 'zich onverzorgd uitdrukt' (*ho idiôtês, idiôteuei* 31:2). Duidelijk onderscheid tussen de drie laatst genoemde wijzen van zich uitdrukken is niet waarneembaar.

We kunnen er zeker van zijn, dat volgens de auteur van *Peri hupsous* het Nieuwe Testament grotendeels tot het bereik van de drie laatst genoemde categorieën behoort.⁹ Dat komt vooral doordat, als gezegd, de stijl van het Nieuwe Testament doorgaans niet correspondeert met de grootse ideeën die erin worden verwoord. Veel verhalen en verhaaltjes in de evangeliën zijn literair gezien futiel, volks en onovertuigend. Algemeen heerst er een gebrek aan aandacht voor klank, ritme, afwisseling, woordschikking en de vorming van welluidende zinnen. Ook is de woordkeus in het Nieuwe Testament over het algemeen te laag van niveau. Het werkwoord *kopiasai* (gezegd van de wind: gaan liggen) noemt *Peri hupsous* 43:1 'niet waardig, want behorend tot de onverzorgde spreektaal (*idiôtikon*).¹⁰ Maar het werkwoord *kopiasai* komt 23 keer in het Nieuwe Testament voor.¹⁰

De conclusie zal moeten zijn dat, gemeten aan het oordeel van toonaangevende stijlcritici uit de eerste eeuw voor en na Christus, de geschriften van het Nieuwe Testament voor het grootste deel een onvoldoende verzorgde, eerder onbeholpen stijl vertonen. De zuiverheid (*graecitas*) van het gebruik van de Griekse taal laat veel te wensen over, er komen te veel semitismen en andere vreemde invloeden voor, verbuigingen en vervoegingen vertonen invloed van de spreektaal en inconsistenties, het ontbreekt aan helderheid in het stellen, de woordkeus is dikwijls van laag niveau, aan de woordschikking, afwisseling van korte en lange lettergrepen en vermijding van *hiatus* wordt weinig aandacht besteed. Aan deze beoordeling van de stijl van het Nieuwe Testament ontkomen ook gedeeltes als I Korintiërs 13 en Romeinen 8:31-39 niet. Die vertonen wel een bepaalde stijl – de zogenaamde Asianistische stijl: een op direct retorisch effect en emotie berekende constellatie van klankfiguren in een telkens herhaalde syntactische structuur – maar Asianisme was geen zelfstandige, met de toonaangevende scholen concu-

rerende richting in de retorica. Het was een door de Atticistische retoren als decadent veroordeelde spreek- en schrijfrant, een overdrijving van de stijl van Gorgias, de vierde-eeuwse Atheense sofist. Asianisme is geen stijl, het is een Atticistisch label voor een bepaalde *verwording* van de stijl.

5 De literaire positie van het Nieuwe Testament

Men kan bij dit alles natuurlijk de vraag stellen, of de stijl van de nieuwtestamentische geschriften inderdaad wel beoordeeld moet worden aan de hand van de criteria van de leraren in de retorica. Gaat het in de vroegchristelijke literatuur niet om een aparte wereld met eigen normen, sterk bepaald door de spreektaal? Dat het ongewenst is het Nieuwe Testament van de overige Griekse literatuur en cultuur te isoleren, daarop heb ik in mijn inleiding al gewezen. Verscheidene auteurs van in het Nieuwe Testament opgenomen geschriften geven er bovendien blijk van wel degelijk te beseffen dat wat goed spreken en schrijven is, bepaald wordt door regels waaraan zij niet voldoen. Paulus noemt zichzelf 'onbedreven in het spreken' (*idiôtês tõi logõi*, NBV: 'al ontbreekt het mij aan welsprekendheid', 2 Kor. 11:6). Hij had de Korintiërs bezocht 'niet met uitzonderlijke welsprekendheid' (1 Kor. 2:1). Ook Lucas toont weet te hebben van de literaire conventies van zijn tijd. Met zijn prologen imiteert hij de voorwoorden zoals die toenmaals in handboeken voor technische vakken als geneeskunde, sterrenkunde, architectuur, geografie en dergelijke werden geschreven en die doorgaans in een eenvoudige prozastijl gesteld waren. Met dit soort *Fachprosa* in de eenvoudige stijl moet Lucas dus kennis gemaakt hebben. Hij kent ook het optreden van redenaars, met bijvoorbeeld hun typische gebaar om stilte (Hand. 19:33; 21:40), hun blik op het publiek (23:1) en hun *captatio benevolentiae* (23:6; 24:2-4). Hij kent een Tertullus die in Caesarea optreedt als redenaar (*rhêtôr*, Hand. 24:1; NBV 'advocaat'). Zo plaatsen de schrijvers van het Nieuwe Testament zich ook zelf in het kader van de Griekse welsprekendheid en stijl leer, al erkennen sommigen, zoals Paulus, dat hun taal niet aan de regels daarvan voldoet en blijken anderen, zoals Lucas, zich er doorgaans niet aan te houden.

Beoordeeld aan de hand van contemporaine retorica is de stijl van het Nieuwe Testament, zo bleek ons, die van het gewone, weinig verzorgde, dagelijkse taalgebruik (Cicero), het is de ongepolijste omgangstaal (Dionysius), het vertoont de dorre stijl, de mislukte vorm van de sobere stijl (Demetrius), dan wel een onverzorgde, vormloze stijl (*Peri hupsous*). In het algemeen ligt de stijl van het Nieuwe Testament aan de uiterste onderkant van de eenvoudige stijl of daaronder, al was het maar door het gebrek aan *graecitas*, door het ontbreken van behoorlijke correspondentie tussen onderwerp en stijl en door het gebrek aan interesse in woordorde.

Hoe komt het dat de stijl van het Nieuwe Testament zo ver achterblijft bij wat de leraren van die tijd voor goed hielden? Waarom conformeren de vroegchristelijke schrijvers zich niet aan de gangbare retoriek? Er zijn verscheidene oorzaken aan te wijzen. Ten eerste, de vroegste christelijke auteurs kwamen voort uit kringen die tot dan toe niet intensief deelnamen aan de toonaangevende vormen van de Griekse cultuur. De vroegste christenen waren dan ook geen geschoolde of geroutineerde schrijvers; zelfs Paulus dicteerde gewoonlijk. Hier kwamen nieuwe groepen mensen aan het woord, groepen die nog niet in het secundair of hoger onderwijs in de traditionele Griekse retorica waren geschoold. Ten tweede, deze mensen – die nog niet gevormd waren in het retorisch onderwijs – lieten als vanzelf hun spreektaal en de omgangstaal een sterke invloed hebben op wat ze schreven. Dat bracht niet alleen allerlei woorden, morfologische vormen, wendingen en constructies uit de onverzorgde Griekse omgangstaal met zich mee, maar ook woorden, wendingen en constructies die vanuit het Hebreeuws en Aramees te letterlijk in het Grieks gekopieerd waren of werden. Ten derde, alle of bijna alle christelijke auteurs uit de eerste eeuw waren joden, vertrouwd met de Griekse vertaling van de Hebreeuwse bijbel en met andere godsdienstige joodse literatuur, die evenmin aan de standaard van de Griekse retorica voldeed. Hun eigen stijl lieten deze vroege joodse, nu christen geworden schrijvers daar in sterke mate door bepalen. Wanneer vervolgens een niet-joodse vroegchristelijke auteur de pen opnam kon ook die weer spontaan de stijl van de christelijke auteurs uit het jodendom volgen. Ten vierde, sommige vroegchristelijke auteurs kunnen tweetalig geweest zijn waardoor hun Semitische taal invloed uitoefende op hun Grieks. Ten vijfde,

eerste-eeuwse christelijke auteurs waren ook nog niet geïnteresseerd in de retorisch verzorgde vorm van hun geschriften. Ze wilden hun boodschap en verhalen overbrengen, maar bekommerden zich nog nauwelijks om de vorm. Ten zesde, in de drie eerste evangeliën komen talrijke woorden van Jezus voor die ontstaan zijn in het Aramees (van Jezus zelf of van na hem), in de loop van de overlevering in het Grieks zijn omgezet, maar in een vertaal-Grieks waarin kenmerken van het Aramees behouden bleven.

6 De Nieuwe Bijbelvertaling

In de NBV wordt aan de stijl van de vertaalde geschriften expliciet aandacht besteed. Dit is natuurlijk bijzonder te waarderen. Maar het onderwerp is lastig. Als men de beoordelingen van de stijl van het Nieuwe Testament in de NBV nagaat, dan lijkt de waardering telkens nogal gunstig uit te vallen. De algemene inleiding zegt: 'De boeken van het Nieuwe Testament zijn overwegend in een eenvoudige stijl geschreven'. De stijl van Marcus heet 'eenvoudig',¹¹ die van Johannes 'vrij eenvoudig', dit laatste ondanks de vele septuagintismen, arameïsmen, de talrijke korte zinnnetjes, de frequente even-schikking met *kai*, het beperkte vocabulair met weinig variatie en de 'lage' woordkeus, zoals *trôgô* voor eten (vijfmaal). Is Johannes' stijl 'vrij eenvoudig' of minder dan dat? Van Lucas wordt terecht gezegd dat hij de 'erg eenvoudige' wendingen van Marcus verfraait, bekend was met populair-wetenschappelijke literatuur en dat zijn werk overeenkomsten vertoont met Grieks-Romeinse geschiedschrijving. Maar maakt hem dat tot 'een literator van enig niveau', althans in de ogen van literatoren van zijn tijd? Over Openbaring wordt gezegd: 'over het geheel genomen in een betrekkelijk eenvoudige stijl geschreven'. Zijn deze waarderingen niet alle te gunstig?

Het probleem wordt pas echt acuut wanneer als vertaalprincipe wordt gehuldigd: 'Zowel het taalniveau als de stijl dient in overeenstemming te zijn met die van het aanbod'.¹² Volgens de criteria van contemporaine leraren in de retorica is de stijl van het meeste in het Nieuwe Testament onverzorgd en vormloos, weerspiegelt hij ongepolijste omgangstaal en is hij dor. Maar kan een nieuwe vertaling daaraan recht doen? Dat ligt aan het type vertaling dat men wil maken. In beginsel is het mogelijk een vertaling te produceren op

een stilistisch laag niveau dat correspondeert met dat van de vroegchristelijke auteurs. Dit wordt echter onmogelijk wanneer aan de vertaling tevens eisen worden gesteld als: zij moet gesteld zijn in goed Nederlands,¹³ zij moet kunnen dienen als kerkbijbel en zij moet goed voorleesbaar zijn.

Een kerkbijbel in goed Nederlands, die goed voorleesbaar is, verdraagt niet dat daarin de (volgens contemporaine stijlcritici) onverzorgde, vormloze en dorre stijl die de bronteksten eigen is wordt overgebracht. Eén van tweeën: óf men maakt een vertaling in de lage en slordige stijl van de bronteksten, maar dan geen kerkbijbel in goed Nederlands, óf men maakt een kerkbijbel in goed, voorleesbaar Nederlands, maar dan kan de stijl van de oorspronkelijke geschriften daarin niet echt worden overgenomen. Het laatste is in feite gebeurd. Dat is uitstekend: een keuze was noodzakelijk. Maar dan moet wel erkend worden dat de stijl in de vertaling is opgehoogd. En bij de beschrijving van de stijl in de inleidingen zou de contemporaine stijlleur wat meer recht gedaan kunnen worden.

Noten

- ¹ Ik dank Casper de Jonge te Leiden voor de adviezen en kritiek waarmee hij mij bij de voorbereiding van dit stuk heeft geholpen.
- ² Het onderwerp is verre van nieuw. Het werd druk besproken in de zestiende en zeventiende eeuw; zie bijvoorbeeld T.H. van den Honert, *Syntagma dissertationum de stylo Novi Testamenti Graeco*, Amsterdam 1703. J. Ros, *De studie van het bijbelgrieksch van Hugo Grotius tot Adolf Deissmann*, Nijmegen - Utrecht 1940.
- ³ Het moet niet als bezwaar worden beschouwd dat Cicero een Latijns en geen Grieks auteur was. De retorica was een vak waarin gedurig naar Griekse auteurs werd gekeken en Griekse voorbeelden werden gebruikt. De Latijnse retorica vormt één discipline met de Griekse.
- ⁴ Onder redactie van P.E. Easterling en E.J. Kenney, Cambridge 1989.
- ⁵ Dionysius of Halicarnassus, *First Letter to Ammaeus*, in id., *Critical Essays II*, translated by St. Usher, Cambridge MA 1985 (Loeb Classical Library 466), p. 301-345.

- ⁶ Dionysius of Halicarnassus, *Critical Essays II*, translated by St. Usher, Cambridge MA 1985 (Loeb Classical Library 466), 'On Literary Composition', § 18, p. 140.
- ⁷ Zie Schenkeveld 2000 in de literatuurlijst.
- ⁸ Uitgegeven en vertaald door W.H. Fyfe en D. Russell, 'Longinus. On the Sublime', in Aristotle, *Poetics* (Aristotle xxiii, Loeb Classical Library 199), Cambridge MA 1999, p. 143-307; ook vertaald door T.S. Dorsch, in Aristotle, Horace, Longinus, *Classical Literary Criticism* (Penguin Classics), Harmondsworth 1965, p. 97-158.
- ⁹ Dit in weerwil van het feit dat de heidense auteur van *Peri hupsous* 9:9 als voorbeeld van het verhevene aanvoert: Genesis 1:3, 9 'God zei: er zij licht, en het was er. Laat er aarde zijn, en ze was er'. Ten eerste is de tekst van Genesis hier aanzienlijk veranderd, ten tweede is met het verhevene in deze passage niet zozeer de taal of stijl bedoeld, maar het grootse idee van een God die met zijn machtswoord licht en aarde tot aanzijn roept.
- ¹⁰ Misschien bedoelt de auteur van *Peri hupsous* slechts dat het werkwoord te laag van niveau is in de context van de indrukwekkende beschrijving van de storm in Herodotus 7.191, maar ook dan nog is uit zijn kwalificatie 'uit de informele spreektaal' op te maken wat hij van het gebruik van dit woord in het Nieuwe Testament zou hebben gevonden. Overigens hebben moderne edities van Herodotus in 7.191 *ekopase* (van *kopasai*, gaan liggen), net als Marcus 4:39; 6:51 en Matteüs 14:32, ook hier gezegd van de wind.
- ¹¹ In *Werk in uitvoering* 3, Haarlem 2003, p. 178, staat het beter: Marcus is geschreven in 'omgangstaal'.
- ¹² *Werk in uitvoering* 3, p. 223.
- ¹³ *Werk in uitvoering* 1, Haarlem 1998, p. 221.

Bibliografie

- L. Alexander, 'Luke's Preface in the Context of Greek Preface-Writing' in *Novum Testamentum* 28 (1986), p. 48-74.
- H.Y. Gamble, *Books and Readers in the Early Church*, New Haven en Londen 1995, p. 32-41, over 'The Character of Early Christian Literature' (Gamble schat het niveau van de vroegchristelijke geschriften systematisch te hoog in).

- G.A. Kennedy, *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton NJ, 1994. Op p. 258-259 over het Nieuwe Testament.
 (Vroegchristelijke auteurs veronachtzaamden in verschillende graden wat er geleerd werd in de retorenscholen. Die bestonden overal in Palestina, o.a. in Gadara, vlak ten zuiden van het Meer van Galilea, Syrië en Klein-Azië.)
- E. Norden, *Die antieke Kunstprosa*, Leipzig en Berlijn 1909, p. 451-528. Herdrukt Darmstadt, 1971.
- F. Overbeck, 'Über die Anfänge der patristischen Literatur' in *Historische Zeitschrift* 48 (1882), p. 417-472. Herdrukt Darmstadt, 1954.
- L. Pernot, *La rhétorique dans l'antiquité*, Parijs 2000 (Livre de poche Collection Références 553), p. 267-269. (Pernot stelt dat de retoriek van nieuwtestamentische geschriften anders is dan die van de toenmalige heidense wereld. De vroegste christelijke auteurs conformeren zich niet aan de gangbare retoriek. Ze behoorden tot lagere maatschappelijke niveaus, waren niet geschoold en hadden niet leren spreken volgens de regels der kunst).
- W. Rhys Roberts, *Demetrius on Style*, Cambridge 1902. Herdrukt Hildesheim 1969.
- L. Rydbeck, *Fachprosa, vermeintliche Volkssprache und Neues Testament*, Uppsala 1967.
- D.M. Schenkeveld, *Demetrius. De juiste woorden*, Groningen 2000.